ISTORIE
SOCIETATE & CIVILIZAȚIE

Ovidiu-Victor Olar (n. 1978) este cercetător științific la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga“ al Academiei Române. A obținut doctoratul în istorie la École des Hautes Études en Sciences Sociales din Paris și a participat la proiecte naționale și internaționale, fiind directorul proiectului *Orthodoxies and Politics. The Religious Reforms of Mid-17th Century in Eastern and South-Eastern Europe* (ERC StG, nr. 950287), găzduit de Institutul de Studii Habsburgice și Balcanice al Academiei Austriece de Științe de la Viena. Printre preocupările sale se numără „războiul rece“ confesional din secolul al XVII-lea și istoria ideilor politice. Pe lângă numeroase studii și articole publicate în renumite reviste academice, a mai publicat *La boutique de Théophile. Les relations du patriarche de Constantinople Kyrillos Loukaris (1570–1638) avec la Réforme* (Paris, 2019) și a coeditat volumele *The Akathistos Hymn in Byzantine and Post-Byzantine Tradition. The History of a Liturgical Masterpiece between Text and Image*, 2 vol. (Heidelberg, 2014, cu Emanuela Timotin și Lidia Cotovanu), și *Writing History in Ottoman Europe (Fifteenth–Eighteenth Centuries)* (Leiden, 2026, cu Konrad Petrovszky).

OVIDIU-VICTOR OLAR

DIMITRIE CANTEMIR
LA CUMPĂNA IMPERIILOR

SCRIEREA ISTORIEI ȘI LIMBAJELE PUTERII

HUMANITAS

Seria „Societate & civilizație“
este coordonată de Constanța Vintilă

Redactor: Octavian-Adrian Negoiță
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Florina Vasiliu, Dan Dulgheru

Tipărit la Bookart Printing

© HUMANITAS, 2026

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Olar, Ovidiu-Victor
Dimitrie Cantemir la cumpăna imperiilor: scrierea istoriei
și limbajele puterii / Ovidiu-Victor Olar. – București: Humanitas, 2026
ISBN 978-973-50-9399-0
94
929

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021.408.83.50, fax 021.408.83.51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723.684.194

CUPRINS

Poveste despre doi beți vi 7

1. Ilustrul necunoscut 21
2. Pe meleagurile Bosforului 54
3. Tainele *Istoriei ieroglifice* 82
4. Cetatea Poftei și Templul Lăcomiei 126
5. Măriri și decăderi 153
6. Povestiri amuzante 190

Concluzii. Pierdut și regăsit printre cuvinte 235

Mulțumiri 241
Glosar 243
Lista ilustrațiilor 247
Abrevieri 251
Note 255
Bibliografie 313

POVESTE DESPRE DOI BEȚIVI

Într-o noapte târzie de august a anului 1742, doi tineri, beți criță, au bătut la poarta reședinței de vară din Therapiá a reprezentantului diplomatic al Rusiei la Înalta Poartă, solicitând găzduire pentru ei și pentru însoțitorii lor. Cererea a produs tulburare. Rezidentul Aleksei Andreevici Veșniakov tocmai luase cina și se pregătea să pună punct unei zile lungi. După slujba de duminică dimineață, pornise în caic spre Constantinopol pentru a se întâlni cu marele vizir Hekimoğlu Ali Pașa. Informat că audiența fusese amânată, se întorsese din drum. Împreună cu un oaspete, Marco Antonio Cazzaiti, „nobil de Corfu, Cefalonia și Zante“[1], îl vizitase pe ambasadorul olandez Cornelis Calkoen, retras, și el, în satul vecin, Büyükdere. După ce petrecuseră cu orele într-un cerc select, mustind de diplomați occidentali, Veșniakov și Cazzaiti își prezentaseră omagiile domnișoarei Diepenbroek, fiica unui negustor olandez și amanta lui Calkoen. Se duseseră apoi s-o vadă pe frumoasa domnișoară Laura Tarsia, de care rusul era îndrăgostit nebunește și cu care avea să se căsătorească la scurtă vreme. La capătul unui asemenea maraton, doi musafiri neprevăzuți și afumați era tot ce mai lipsea.

Ospitalitatea nu le putea fi însă refuzată. Unul dintre tineri era beizadeaua Iancu (Ioan) Mavrocordat, fratele lui Constantin Mavrocordat, principele în funcție al Moldovei și fost domn în Moldova și Țara Românească, fiul lui Nicolae Mavrocordat, fost domn în Moldova și Țara Românească, nepotul de frate al

lui Ioan Mavrocordat, fost locțiitor de domn în Moldova și domn în Țara Românească, și nepotul lui Alexandru Mavrocordat, fost mare dragoman[2] și „secretar de taină" al Imperiului Otoman. O stirpe mai influentă și bogată cu greu se putea găsi printre familiile creștine aflate în slujba Porții [vezi FIG. 1, la finalul volumului]. Tovarășul său era fiul unuia dintre cei mai înalți și puternici demnitari otomani. Deși identitatea nu-i fusese dezvăluită, Veșniakov a cântărit imediat din priviri inelul cu diamant al turcului și l-a estimat la cel puțin 2.000 de țechini venețieni, adică 15 pungi de galbeni. Dat fiind statutul amândurora, dar și faptul că tovarășul lui de petrecere era musulman, beizadeaua hotărâse să evite Constantinopolul, să se îndrepte spre Therapiá, unul dintre sătucele pitorești aflate pe malul european al Bosforului, locuite majoritar de creștini cu bani și cu relații, și să apeleze la rezidentul rus, pe discreția căruia spera să poată conta. Fără să ezite, Veșniakov a poruncit să se pregătească un pat într-o cameră la etaj, departe de eventuali ochi curioși, pentru personajul misterios. Mavrocordat urma să doarmă pe canapeaua din sala de audiențe de la parter.

Numai că beizadeaua n-avea somn. Le-a poruncit muzicanților care-l însoțeau să cânte, s-a conversat cu Marco Antonio Cazzaiti în greacă și a golit mai multe sticle de șampanie în compania gazdei, Veșniakov, alcoolul fiind o limbă înțeleasă de amândoi. Odată trezit tânărul turc, petrecerea a continuat. Abia spre ziuă, după nenumărate pahare de alcool, ibrice de cafea și cești de ciocolată, oaspeții turmentați s-au urcat în cele patru caice în care veniseră și au plecat la casele lor. Veșniakov și apropiații săi au stat un pic la bârfă – aveau un motiv întemeiat –, dar până la urmă oboseala i-a doborât și pe ei.

Consemnată de Cazzaiti în jurnalul său de călătorie, întâmplarea scoate la lumină practici diplomatice informale care nu transpar deloc în documentele oficiale.[3] Este un fruct al hazardului. Cazzaiti, supus venețian vorbitor de greacă și italiană, se află la locul potrivit la timpul potrivit. Oaspete al lui Veșniakov, el înlesnește dialogul dintre rezidentul rus (fluent în italiană), Mavrocordat (fluent în greacă și turcă) și tânărul otoman (fluent în turcă). Nesperat – mărturiile de o asemenea calitate

fiind extrem de rare –, un Constantinopol secret, „confidențial“, i se dezvăluie cititorului.[4] Departe de forfota, zgomotul și zăpușeala capitalei, unde ciuma putea izbucni oricând, dar suficient de aproape încât să poată reveni ușor în oraș la nevoie, trimișii puterilor europene, secretarii, interpreții, apropiații, protejații[5], oaspeții și diverșii lor parteneri de afaceri mănâncă, beau, fumează pipă, joacă jocuri de cărți precum *ombre* sau *quadrille*, discută: pe scurt, socializează.

Aparențele pot fi totuși extrem de înșelătoare. Vizitele, plimbările și petrecerile nu sunt doar o modalitate de ocupare a timpului în chip plăcut. Veșniakov fusese unul dintre „puii“ trimiși de Petru cel Mare în Occident, la începutul veacului, „să învețe să zboare“. Fusese apoi numit consul la Cádiz, oraș-port andaluz prin care se desfășura întregul comerț spaniol cu „Lumea Nouă“. La Therapiá, în vara anului 1742, el este secondat de doi ofițeri școliți în Colegiul Afacerilor Externe, căpitanul Lesley și locotenentul Obreskov, trei dragomani, vorbitori de turcă și italiană, și trei ucenici-dragomani, ruși de origine.[6] Găzduiește întreprinzători interesați în întemeierea și dezvoltarea unor raporturi comerciale cu Rusia, precum un bogat negustor din Fanar numit Ianachi (*Gianachi*). Se vede aproape zilnic cu internunțiul austriac Heinrich Christoph von Penckler, cu dragomanul principal al acestuia, Anton von Seleskowitz, și cu soțiile lor.[7] Îl vizitează adesea pe ambasadorul olandez. Se intersectează repetat cu ambasadorii Franței și Angliei, fie la recepții, fie la promenadă. Curtează o frumusețe locală. Fără îndoială, rezidentului rus îi place viața și se bucură de ea din plin, puțin spre deloc preocupat de datoriile însemnate contractate pe parcurs.[8]

Dar numeroasele prilejuri de împreună-locuire reprezintă tot atâtea oportunități de a strânge legături, de a stabili contacte și de a culege informații. Ianachi era partener de afaceri al fraților Simon și Lambros Maruzzi (în gr. Marousis), negustori originari din Epir, fondatori ai unei case de comerț cu bazele la Veneția și Ioannina. În viitorul nu foarte îndepărtat, marchizul Panos Maruzzi avea să devină consul al Rusiei la Veneția și avea să finanțeze expediția navală antiotomană în Marea

Hartă de Grigor Boykov.

Mediterană a contelui Aleksei Grigorievici Orlov.[9] Austria și Rusia erau aliate din 1726, iar între 1737 și 1739 luptaseră împreună împotriva otomanilor. În post la Constantinopol din martie 1735, Veșniakov fusese și rămăsese un promotor ardent al războiului cu turcii, pe care îi considera „o forță a răului" în ireversibil declin. Relațiile strânse cu austriecii erau așadar firești. Franța sprijinea Imperiul Otoman și, aliată cu Prusia, refuza să recunoască legitimitatea Mariei Theresa – o femeie – ca suveran al monarhiei austriece. Anglia era și ea favorabilă Imperiului Otoman dar în privința succesiunii la tronul austriac ținea partea împărătesei.[10] Faptul explică politețurile glaciale schimbate de trimișii austrieci, englezi, francezi și ruși pe malul Bosforului. Olanda, în schimb, alesese neutralitatea, motiv pentru care ambasadorul ei se bucura de încrederea Porții și, în consecință, de atenția interesată a vecinilor.[11] Cât despre domnișoara Tarsia, pe lângă nuri, mai avea o calitate: era descendenta unei dinastii de dragomani cu state vechi de plată în slujba Veneției, Olandei, Austriei și Rusiei.[12] Căsătoria i-ar fi adus ca zestre lui Veșniakov – reprezentantul unei țări relativ nou-venite la Poartă – relații în lumea intermediarilor diplomatici pe care banii nu le puteau cumpăra.

Iancu Mavrocordat era și el un petrecăreț de primă clasă. Cronicile moldovenești ni-l arată mare iubitor de ospățuri și distracții de tot soiul: „cădzut cu totul la mesă mari și zăefeturi și primblări și la alte desfătări a lumii", el „noaptea umbla prin târg cu veselii și cu giocuri". El va muri, de altfel, „cu pipa în gură", în scaun, la reședința sa de pe malul Bosforului.[13] Episodul bahic relatat de Cazzaiti face însă parte dintr-o serie de petreceri cu miză. Deși primea de la fratele său o alocație lunară substanțială și un supliment de Paști, beizadeaua râvnea să-i ia locul. Ca să-și îndeplinească scopul, încerca să obțină împrumuturi și cultiva prietenia demnitarilor otomani de care depindea, sau care ar fi putut influența numirea ca domn al Moldovei. Agenții lui Constantin Mavrocordat la Poartă îi monitorizau atent, „frățesc" acțiunile și semnalează în repetate rânduri gesturi suspecte: „Să faceți ce știți și să ridicați de aici pe beizadeaua Iancu deoarece pricinuiește tulburare și nu e

bine“, scriau spionii în octombrie 1741; „purtările lui sunt din ce în ce mai necuviincioase“, insistau ei în februarie 1742; și, nu în ultimul rând, „e nevoie pe Iancu beizadea să-l luați în Moldova, deoarece cu cât merge [...], cu atât se îngroașă lucrurile“, avertizau aceștia la începutul lunii septembrie a aceluiași an, la nici o săptămână de la isprava rememorată de Cazzaiti. Păstrate ca prin minune, aceste rapoarte incriminează discuții ale lui Iancu cu reprezentanții domnului Țării Românești (rival declarat al fratelui său), daruri făcute unor înalți funcționari otomani sau copiilor acestora, ospețe zilnice în cinstea unor dregători turci sau a odraslelor lor și întâlniri frecvente cu potențiali susținători și creditori.[14]

Pe baza acestor însemnări de taină se poate bănui că al doilea bețiv, personajul misterios din povestea noastră, este unul dintre fiii *defterdar*-ului Atif Efendi, ministrul de finanțe al Imperiului Otoman. Mai importantă decât identificarea personajului mi se pare însă descâlcirea legăturilor dintre diversele grupuri de interese care vegheau potecile întortocheate ce duceau spre tronurile țărilor române. Agenții lui Constantin Mavrocordat nu ezită să înfiereze lăcomia tuturor celor de la Poartă: de la mic la mare, „sunt ca fiarele sălbatice“[15]. Cu toate acestea, realitatea din spatele cuvintelor este sensibil diferită. Deși extrem de dură, competiția pentru putere respectă, în general, un set de reguli nescrise, dar limpezi. Fiul marelui muftiu – unul dintre personajele curtate asiduu de beizadeaua Iancu, deoarece tatăl era sfetnic intim al marelui vizir – declară fără să ezite că „domniile nu se dau ușor, ci celor care pot plăti, care au bani și oameni, procopseală și înțelepciune“ și că „nu este de ajuns numai să fie fiu de domn“.[16] Avea dreptate. Prin urmare, Iancu Mavrocordat a încercat din răsputeri să arate că îndeplinește toate condițiile. Eforturile i-au fost încununate de succes: în septembrie 1743, întrucât fratele său a evitat, pragmatic, o confruntare violentă, beizadeaua a devenit domn al Moldovei.

Marco Antonio Cazzaiti a profitat și el de pe urma întâlnirii cu cei doi cheflii. Cum trebuia să plece de urgență din Constantinopol pentru a nu fi obligat să respecte un acord de căsătorie pe care voia să-l denunțe, i-a cerut ajutorul lui Iancu Mavro-

cordat. Întrucât îi plăcuse de tânărul corfiot, Iancu l-a recomandat călduros fratelui său, aflat în căutarea unui istoric capabil să redacteze o istorie paralelă a Moldovei și a Țării Românești (Constantin, urcat pentru a doua oară pe tronul de la Iași, domnise deja de trei ori și în Valahia). Mai mult, el l-a plasat pe Cazzaiti sub protecția altei beizadele, Ioniță Cantemir, care se pregătea să călătorească spre Moldova.[17]

Ioniță era primul născut al fostului domn al Moldovei Antioh Cantemir (1696–1700, 1705–1707).[18] Bunicul Constantin și unchiul Dimitrie domniseră și ei în Moldova, primul între 1685 și 1693, iar al doilea în 1693 și 1710–1711. Dimitrie Cantemir urcase pe tron cu voia Sultanului, înlocuindu-l pe Nicolae Mavrocordat, tatăl beizadelei Iancu. Deoarece își petrecuse mai bine de jumătate de viață la Constantinopol și Edirne (Adrianopol), unde învățase limba turcă și se adaptase de minune mediului aulic otoman, noul principe se bucurase de încrederea Porții. La abia câteva luni însă, în secret, el a încheiat un tratat de alianță cu Petru cel Mare. În vara anului 1711, Dimitrie s-a alăturat țarului în lupta împotriva otomanilor. Înfrângerea surprinzătoare a rușilor la Stănilești, pe Prut, a dat totul peste cap. Moscova și-a pierdut pentru o jumătate de secol interesul într-o confruntare directă cu Imperiul Otoman. Poarta și-a pierdut încrederea în familia Cantemireștilor, l-a repus pe tron pe Nicolae Mavrocordat și a instituit principiul numirii domnului exclusiv dintre „fanarioți“ (*i.e.*, membrii unei elite ortodoxe grecofone cu origini diverse, dar cu baza în Fanar și Balat, mahalalele constantinopolitane din vecinătatea Patriarhiei Ecumenice).

Refugiat în Rusia, Dimitrie și-a refăcut viața, dedicându-și mare parte din timp scrisului istoric. Fiul său cel mic, numit Antioh, la fel ca unchiul său, fusese ambasador al Rusiei la Paris și era ambasadorul în funcție al Rusiei la Londra.[19] Veșniakov se număra printre prietenii săi: în mai 1733, pe vremea când era secretar de ambasadă la Stambul, îl anunță că i-a tradus din rusă în franceză o satiră.[20] În schimb, pentru fratele mai mare al lui Dimitrie, rămas la Constantinopol, și pentru familia acestuia, viața nu a fost tocmai ușoară.

Când s-a aflat de trădarea lui Dimitrie, Antioh a fost azvârlit în Yedikule, temuta închisoare a celor Șapte Turnuri, și aproape și-a găsit sfârșitul. În cuvintele cronicarului, „era să-l taie".[21] A reușit cu greu și cu mare cheltuială să-și dovedească nevinovăția, dar suspiciuni asupra loialității sale au planat constant, revenirea pe tron fiind complet exclusă. Drept urmare, starea materială i-a fost precară. În ianuarie 1719 a cerut ajutor țarului și a împrumutat bani de la patriarhul Hrisant Notara al Ierusalimului.[22] În toamna aceluiași an, Petru cel Mare a aprobat acordarea unui ajutor financiar și a dat curs rugăminții lui Dimitrie de a-l aduce pe Antioh pe furiș în Rusia.[23] Planul a eșuat, iar Antioh s-a prăpădit în prima jumătate a anului 1724, la Stambul.[24]

Nici fiul său cel mare, Ioniță, nu s-a bucurat de mare trecere la Poartă, mai ales că și frații săi „s-au hainit de cătră împărăție, ducându-să la moscali"[25]. În 1737, Constantin Antioh Cantemir a trecut de partea rușilor și a primit comanda unui regiment moldovenesc de cavalerie ușoară. Doi ani mai târziu, în plin Război Ruso–Turc, a primit ordin să se îndrepte spre Iași pentru a-l captura pe voievodul Grigore II Ghica. Fratele său, Dimitrie, l-a însoțit, în vreme ce vărul lor, Șerban (Serghei), fiul lui Dimitrie Cantemir, a participat la asediul cetății Oceakov. Misiunea a eșuat, iar pacea încheiată la Belgrad, în 1739, a spulberat din nou speranțele Cantemireștilor de a recupera tronul Moldovei, de data aceasta sub protecția țarinei Anna Ivanovna.[26]

Ioniță a rămas fidel Porții. În septembrie 1742, când îl întâlnește Cazzaiti, el se afla sub protecția ambasadorului olandez și locuia în Pera, partea cosmopolită a capitalei otomane, într-una dintre cele mai frumoase case ale cartierului. Relațiile excelente cu beizadeaua Iancu și cu Mavrocordații se datorau, în mare măsură, legăturilor de familie ale lui Ioniță: prima soție, Mărioara, fusese o Caragea; a doua soție, Ecaterina, se înrudea cu domnitorul Constantin Mavrocordat;[27] sora Maria era soția lui Constantin Dudescu, mare logofăt al Țării Românești și nepot al stolnicului Constantin Catacuzino (îi cununase Nicolae Mavrocordat însuși); cealaltă soră, Anița, era nevasta